

Η ΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Φίλε Κύριε Ι. Ἀρσένη!

Εἴχατε καὶ ἐφέτος τὴν ἄπειρον καλωσύνην νὰ μοὶ ζητήσητε ἐπανειλημμένως θέμα τι διὰ τὴν πολλοῦ λόγου ἀξίαν Ὑμετέραν «Ποικίλην Στοάν»: τὸ τοιοῦτον καὶ μὲ κολακεύει, τὸ ἠμολογῶ, καὶ μὲ λυπεῖ. Μὲ κολακεύει, διότι διὰ τῆς εὐγενεοῦς αὐτῆς ἐπιμονῆς σας θέλετε νὰ μοὶ ἐκδηλώσητε ὅτι αἱ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη μικραὶ ἐν τῷ σπουδαίῳ Ὑμῶν Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ καταχωρηθεῖσαι διατριβαὶ μου οὐχὶ μετὰ δυσμενείας ἢ ἀπογοητεύσεως ἐγένοντο δεκταί· μὲ λυπεῖ δ' ἐξ ἄλλου, διότι ποικίλαι περιπέτειαί καὶ δυστυχήματα οικογενειακά, πρὸς δὲ σχολιαὶ ἀπειροπληθεῖς καὶ ἐπίμοχοι οὔτε χρόνον ἀρκοῦντα οὔτε ἡμερίαν ψυχῆς μοι παρέσχον, ὅπως, τὸ ἐπ' ἐμοί, συντάξω τι ἀντάξιον τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ, ὃν ἡ *Ποικίλη Στοά*, μὴ φειδομένη οὔτε κόπων οὔτε ἐξόδων ἐπιδιώκει καὶ σκοπεῖ. Νῦν δὲ, φίλε, προκεχωρημένης οὔσης ἀτυχῶς τῆς ὥρας (εἶναι Ὀκτώβριος) δὲν δύναμαι οὔτε καιρὸν ἔχω νὰ ἐπιληφθῶ θέματος σπουδαίου ἔχων ἐν νῷ τὸ τοῦ Κικέρωνος «*scripta manent*»· ὅμως δὲν ἀποθαρρύνομαι, καὶ, ἐὰν μοὶ ἐπιτρέψητε, θέλω σας πέμψει ὀλίγα τινα πρὸς καταχώρησιν ἐπιτροχάδην συναρμολογηθέντα περὶ τῆς *Πόλεως Χανίων*.

Ἡ ἐκλογὴ αὕτη καὶ προτίμησις τῆς πόλεως τοῦ πατρίου ἐδάφους, ἐν ἧ' κατοικῶ δὲν εἶνε οὔτε ἐγωῖστικὴ οὔτε ἀδιάφορος. Τὰ Χανία εἶναι ἡ πρώτη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν κατακτηθεῖσα ἐν τῇ νήσῳ πόλις, καὶ νῦν ὡς ἔδρα καὶ πρωτεύουσα τῆς ὅλης νήσου χρησιμεύουσα, καὶ τὰ πρῶτα διεδραμάτισαν καὶ διαδραματίζουσι πάντοτε εἰς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τοῦ τόπου, καὶ ἡ ψῆφος καὶ γνώμη αὐτῶν οὐκ ὀλίγον τὴν πλάστιγγα ἐπὶ τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων τοῦ τόπου ἐπιβαρύνει, καὶ ὡς κέντρον, καίτοι ἐν τῷ δυτικῷ σχεδὸν ἄκρῳ εὐρισκόμενα, πάσης ἐνεργείας καὶ παντὸς κινήματος χρησιμεύουσι.

Ἐδῶ κατ' ἔτος ἐν Συνελεύσει οἱ βουλευφόροι τῆς Κρήτης ἀνέρες συνερχόμενοι περὶ τῶν ὑποθέσεων καὶ πραγμάτων τοῦ τόπου συσκέπτονται καὶ ἀποφασίζουσι.

Ἐδῶ κατῴκει μεθ' ἑτέρων Ἐνεταρχόντων ὁ πολὺς καταστάς Δαμο-
λίν, ὁ ὡς ὄργανον διὰ τῆς ἀγαθῆς καὶ ἀθώκας κόρης του τῆς εὐθαλοῦς
καὶ ὀρθοδόξου Σοφίας χρησιμεύσας εἰς τὴν ἐκτύλιξιν καὶ τέλεσιν τοῦ
ἐν Ἀλικιανῶν κατὰ τοῦ τότε τῆς Κρήτης Πρυτανεύοντος Κανταναλέον-
τος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἡρώων τραγικωτάτου δράματος, τῆς διὰ δόλου
πρωτοφρανοῦς καὶ ἀπάτης δηλητηριάσεως καὶ κατκρεουργήσεως τό-
σων ἡρώων, τοῦ στυγεροῦ δηλ. καὶ ἀποτροπαίου ἐκείνου ἐγκλήματος,
ὁμοίῳ τοῦ ὁποίου ὀλίγιστα ἔχει ν' ἀναφέρῃ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου, καὶ
ὅπερ μίαν ἔτι ἐπιπροσθίτει ἀμυρὰν σελίδα εἰς τὰ ἐν Κρήτῃ τελε-
σθέντα ὄργια τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας.

Ἐδῶ ἐγένετο ἡ πρώτη μετὰ τὴν κατῆλψιν τῶν Ἀγίων Θεοδώρων
ἄδικος ἄνευ αἰτίας καὶ μόνον πρὸς κατακτητικὸν σκοπὸν τῶν Ὀθωμα-
νῶν ἐπίθεσις, ἣν μετὰ πενήκοντα τεσσάρων ἡμερῶν γενναίαν ἀντίστασιν,
καθ' ἣν 44 χιλιάδες ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν ἐφονεύθησαν, ἐπηκολούθησεν ὡς
φυσικὴ συνέπεια ἡ ἄλωσις τῆς ὅλης πόλεως τὴν 22 Σεπτεμβρίου τοῦ
1645 ἔτους.

Ἐδῶ οἱ διαβόητοι *ξεκουκούλοτοι* (ἢ κοινῶς Γενίτσχοι = ἀκόλαστοι
ἀκράτητοι) Σομαρᾶς καὶ Τσίτσος μεθ' ἑτέρων ἀνθρωπομόρφων θηρίων
ὀπαδῶν των διεδραμάτισαν τὰ φρικωδέστερα κατὰ ἀθῶων χριστιανῶν
κακουργήματα — διότι εἶχον ἐπὶ τῆς βίαιότητος των τὸ ἔγκλημα νὰ ὦσιν
Ὁρθόδοξοι! — εἰς ὧν τὴν ἀνάμνησιν πᾶς ἀναλογιζόμενος φρικᾶ, καὶ
ἄτινα ἐπὶ τέλους τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν φιλανθρωποτέρων ὁμοθρή-
σκων των καὶ αὐτοῦ τοῦ τότε ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἰσλάμ βασιλεύοντος
Σουλτᾶν Μαχμουτ κινήσαντα συνετέλεσαν νὰ σταλῇ εἰς Κρήτην τὸ
1812 ὁ Χατζῆ Ὀσμᾶν Πασᾶς, ἀνὴρ ἔμπρων καὶ βέκτης, δραστήριος
δ' ἄλλως περὶ τὸ καθήκον του καὶ τολμηρὸς, κατορθώσας νὰ κατα-
στραφῇ καὶ ἐξολοθρευθῇ τὸ ἐπονείδιστον αὐτὸ τῶν ξεκουκούλωτων τάγμα,
ἡ μάστιγξ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Κρήτῃ.

Ἐδῶ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀνακλήψεως τοῦ Σωτῆρος τὸ 1821 ἀπηγγε-
νίσθη ὁ τῆς Κισσάμου ἀείμνηστος Μελχιπεδὲκ μετὰ τοῦ ἐλληνοδιδα-
σκάλου Καλλινίκου Βερροικίου, διότι ὑποπτεύοντο αὐτοὺς οἱ Τούρκοι
ὡς μεμυημένους τὰ τῆς ἐπαναστάσεως, δοθέντος τοιοῦτοτρόπως τοῦ
πρώτου σημείου τῆς κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐπίθεσεως καὶ ἐκδικήσεως.
Τὴν δὲ 15 Ἰουνίου τοῦ ἰδίου ἔτους κλεισθεῖσῶν τῶν πυλῶν τοῦ φρου-
ρίου συνετελέσθη ἡ ἐντὸς αὐτοῦ σφαγὴ τριακοσίων περίπου θυμάτων
καὶ μαρτύρων ὑπὲρ τοῦ βωμοῦ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας· δικ-

σωθεισῶν δεκάδων τινῶν χριστιανῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Κασῆμ. Ἄγᾶ πατρός τοῦ ἐπιζῶντος νῦν ἀξίου γόνου του Χαμητ Βέη. Ἐδῶ μεσοῦντος δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος τὸ 1858 παραδοθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρχῆς ζῶν Χριστιανός τις, ὑποτιθέμενος ὡς φονεὺς ἐνὸς ὀθωμανοῦ εἰς τὸν ἀχαλί-
νωτον ὄχλον, μένεα πνέοντα καὶ διψῶντα αἵματος, ἐστραγγαλίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Διοικητηρίου, καὶ ὡς ἀνδράποδον ἐσύρθη ἐκ τῶν ποδῶν διὰ βρόχου σχοινίου ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν Προξένων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῶν ἐν τῷ λιμένι πολεμικῶν πλοίων, διατρυπηθείσης τῆς ἐπὶ τῆς θύρας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Γαλλικῆς σημαίας ὑπὸ τοῦ συρφετοῦ ὄχλου. Ἐκεῖ εἰς τὸ τμήμα Χανίου ἐγεννήθησαν οἱ Κουμίδες, οἱ Χάλιδες, οἱ Σίφανοι, οἱ Μελιδόνιδες, οἱ Μανουσογιάνναι, οἱ Κριάριδες καὶ τόσοι καὶ τόσοι ἄλλοι (χωρὶς νὰ ὑπομνήσωμεν τοὺς ἐπιζῶντας), ἀληθεῖς ἥρωες καὶ μάρτυρες ἄγνοι καὶ ὑπερασπισταὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν δικαιομάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκεῖ εἰς ἀπόστασιν τριῶν μῶλις τετάρτων τῆς ὥρας εὐρίσκονται τὰ ἱστορικὰ Μπουτσουάρια καὶ ἔτι προσωτέρω ὁ Ὀμαλός, ἅτινά εἰσι τὰ ἐντευκτήρια τῶν κατὰ καιροὺς ἐπαναστάσεων.

Ἐκεῖ μῶλις ὥραν ἀπέχον ὑπάρχει τὸ Ἀλικιανόν, ὅπου σώζονται ἔτι ἡ τε ἐκκλησία, ἔνθα ἐτελέσθη ὁ γάμος τοῦ Πέτρου μετὰ τῆς Σοφίας, καὶ τὰ εἰς μνημεῖον αἰῶνιον ἐρείπια τῆς ἐπαύλεως τοῦ περιβοήτου Δαμολίν, ἐν ἧ τὴν 14 8βρίου 1570 ἐτελέσθη τὸ δραματικώτερον τῶν δραμάτων, περὶ οὗ ἀνωτέρω.

Ἐκεῖ εὐρίσκονται τὰ Λευκὰ Ὄρη, ἧτοι τὸ προπύργιον τῆς ἐλευθερίας καὶ κρυσφύγετον τῶν Ἀρματωλῶν τῆς Κρήτης.

Ἐκεῖ πλησίον μῶλις τέταρτον τῆς ὥρας ἀπέχουσα ὑπάρχει ἡ κωμόπολις Χαλέπα, ἔνθα τὸ 1878 οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Σουλτάνου Μουκτάρ πασᾶς καὶ Κωστῆς Ἀδοσίδης διεπραγματεύθησαν μετὰ τῶν πληρεξουσίων Χριστιανῶν καὶ ὑπέγραψαν τὴν γνωστὴν τῆς Χαλέπας σύμβασιν.

Τέλος τὰ Χανία κατὰ τινὰς περὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ ἀσχολουμένους εἶναι ἡ Ἀρχαία πόλις Κυδωνία· τὴν γνώμην ταύτην ἰδίᾳ ὑποστηρίζει ὁ Syrratt, ὁ Sovary, ὁ Pochley, ὁ Onorio Relli, ὁ Falcener, ὁ Louis Lacroix· ἐνῶ ὁ Daper, ὁ Βερνάρδος, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὁ Pockoc καὶ ἕτεροι καταπολεμοῦσι. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ φέρουσιν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς γνώμης του ἕκαστος δεξιότατα.

Ἐν μέσῳ λοιπὸν τοιούτων καὶ τοσούτων ἀντιφατικῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς τοποθετήσεως τῶν Χανίων ἐπὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Κυδωνίας,

ἥτις οὐδεμία ἀμφιβολία ἐναπολείπεται ἢ ἀμφισβήτησις, ὅτι ἦτο πόλις παράλιος, Στράβων «Κυδωνία δ' ἐπὶ θαλάττῃ Ἰδρυται» Ἡρόδοτος «αὐτοὶ δὲ (οἱ Σάμιοι) Κυδωνίην τε τὴν ἐν Κρήτῃ ἔκτισαν οὐκ ἐπὶ τούτῳ πλώοντες . . . . . ἔκτω δ' ἔτει Διγινῆται αὐτοὺς ναυμαχίῃ νικήσαντες ἠνδραποδίσαντο» ὅτι ἦτο ἐπιφανεστάτη καὶ ἰσχυροτάτη, Στράβων «πόλεις δ' εἰσὶν ἐν τῇ Κρήτῃ πλείους μὲν μέγισται δὲ καὶ ἐπιφανέσταται τρεῖς Κνυσσός, Γορτύνη, Κυδωνία». ὅτι ἦτο περιτετοιχισμένη, Rolin, ἀναφέρων ὅτι ὁ κατὰ 1204 ἐπισυμβὰς ἰσχυρὸς σεισμὸς κατεκρήμνισε τὸ ἐναπολειπόμενον μέρος τοῦ τείχους τῆς Κυδωνίας, Pachley, προσεπιθεβαιῶν τὰ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὑπὸ Ἑνετῶν ἱστορικῶν γεγραμμένα· ὅτι εἶχε θεάτρα καὶ ναοὺς. Ἡρόδοτος «ὥστε καὶ τὰ ἱερὰ τὰ ἐν Κυδωνίᾳ ἑόντα νῦν αὐτοὶ (Σάμιοι) εἰσὶν οἱ ποιήσαντες καὶ τὸν τῆς Δικτύου νῆον» Faliener λέγων ὅτι τὸ ὑλικὸν θεάτρου τινὸς (α) καταδαφισθέντος τὸ 1585 ἐχρησίμευσεν ὅτε ὠκοδομεῖτο τὸ τεῖχος Χανίων καὶ ὁ Onorio Relli ὁμιλῶν περὶ θεάτρων Κρήτης προσεπιθεβαιοῖ τὴν γνώμην ταύτην· ὅτι εἶχε λιμένα, ἔνθα αἱ νῆες τῶν Σαμίων προστήραζαν, οἵτινες καταναυμαχθέντες ὑπὸ τῶν Διγινητῶν μετὰ ἐξαετῆ διαμονὴν ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν οὐδενὸς δ' ἐτέρου ὄρμου εὐρισκομένου κατὰ τὴν παραλίαν ταύτην εὐρυτέρου καὶ ἀσφαλεστέρου, ἀναγκαιῶς παραδέχεται τις τὸν νῦν λιμένα τῶν Χανίων ὡς τὸν ὄρμον τῆς Κυδωνίας· ὅτι πλησίον ἔρρεεν ὁ Ἰαρδάνος (νῦν Κλαδισός, καὶ νῦν μὲν ἀπλοῦς χεῖμαρρος ἀλλὰ χθὲς ἔτι καὶ πρῶην ἐπιφανῆς ποταμὸς.) Ἰομήρου Ὀδύσεια «ἦχι Κυδωνες ἔναιον Ἰαρδάνου ἀμφὶ βέεθρα» ἐν μέσῳ, λέγω, τοιούτου κυκεῶνος ἀντιφάσεων εὐρισκόμενος περὶ τῆς Ἀρχαίας Κυδωνίας καὶ τῶν νῦν Χανίων, καὶ τοιαύτης ἀχλύος διὰ τοσοῦτον πυκνοῦ ἀδιαφανοῦς πέπλου καλυπτούσης τὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν τῆς Κρήτης ἀφορῶντα, ἐγὼ, καίτοι μὴ ὑπὸ σκαπάνης, ἀναγκαιῶς πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν ὑπὸ γῆν κειωσμένων, βοηθούμενος, οὐδὲ δόξαν ἐτέραν ἀντιποιούμενος, οὐδὲ δάφνας ἀρχαιοδίου θηρεύων, ἀλλ' ἐξ ἀναλογίας κρίνων, καὶ συγκρίνων τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας ἀλλήλαις, καὶ ἔχων ὑπ' ὄψει τὸν ὄρμον Χανίων, τὸ εὐάερον καὶ εὐάρεστον τῆς τοποθεσίας, τὸ εὐκραές τοῦ κλίματος, τὸν πλησίον βέοντα Κλαδισὸν (Ἰαρδάνον), τοὺς ἀπειροπληθεῖς πέριξ καὶ πλησίον ἀνακαλυφθέντας καὶ

(α) Ἐτι καὶ νῦν παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ τείχους τοῦ Καστελλίου λίθοι λαξευτοὶ στρογγύλοι καὶ ἄλλων σχημάτων προερχόμενοι ἄνευ ἐλαχίστης ἀμφιβολίας ἐκ στηλῶν θεάτρου ἀρχαίου ἢ ἄλλης οἰκοδομῆς.

δλονὲν ἀνακαλυπτομένους τάφους, ἔχνη ὑδραγωγείου, καὶ πλείστας ὄσας ἄλλας ἐνδείξεις, τὸ ἐνδόσιμον τῶν σκέψεων βεβαιούσας, ἄγομαι νὰ φρονῶ καὶ ἀποφανθῶ, ὅτι τὰ σημερινὰ Χανία ἂν οὐχὶ τὸν ὅλον, τοῦλάχιστον μέγα μέρος τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας καλύπτουσιν· ἐὰν μάλιστα ἀληθεύῃ ἡ μαρτυρία συγγραφέων τινῶν, καὶ οὐδεμίαν δύναται τις νὰ ἔχῃ περὶ τούτου ἀφορμὴν δυσπιστίας ἢ δισταγμοῦ, ὅτι κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους τῶν Χανίων καὶ τὴν ἀνόρυξιν τῆς περιβαλλούσης αὐτὸ μεγάλης τάφρου ἀνεκαλύφθησαν πολλὰ εἰρήπια τὴν τοποθεσίαν τῆς Κυδωνίας προδίδοντα, τότε, ὡ τότε, ἄγνοῶ τῇ ἀληθείᾳ διατι πρέπει νὰ ἦναι τις τόσον ἐπίμονος καὶ νὰ διστάζῃ ἐπὶ τοσοῦτον νὰ παραδεχθῇ τὴν γνώμην ταύτην. Ἄλλ' ὡς ἔφην εἰπὼν καὶ σήμερον ἔτι φαίνονται ἐν τῷ φρουρίῳ Καστελλίῳ λίθοι λαξευτοὶ, χρησιμεύσαντες ὡς δῆλον εἰς προγενεστέραν οἰκοδομήν. Οἱ εὐμεγέθεις δὲ τετράγωνοι ἀνισομεγέθεις λίθοι τοῦ φρουρίου τούτου, τὸ σχῆμα καὶ ἐν γένει ὁ ῥυθμὸς αὐτοῦ ἀρκούντως ἐπιμαρτυροῦσι περὶ τε τῆς παλαιότητος αὐτοῦ καὶ τῆς μὴ πιθανῆς ὑπὸ Ἐνετῶν οἰκοδομήσεως· ὅτι δ' ἐν αὐτῷ κατφύκουν οἱ Ἄρχοντες Ἐνετοὶ καὶ οἱ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι στρατιωτικοὶ τε καὶ πολιτικοὶ, ὡς κατὰ δῆλον ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν θυρῶν οἰκιῶν ἐμβλημάτων καὶ οἰκοσῆμων γίνεσθαι, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι οὗτοι ἐξελέξαντο τὸ εὐαερώτερον, ὑψηλότερον, καὶ, ὅπερ σπουδαιότερον, τὸ ἀσφαλέστερον μέρος πρὸς κατοικίαν, ὅπερ ἴσως καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς Ἀκρόπολις τῆς Κυδωνίας ἐχρησίμευεν; ἢ ἦτο ἀπλῶς φρούριον ὀχυρὸν ὡς ἐκ τῆς ὀνομασίας του Καστέλλι = φρούριον, καταφαίνεται. Δὲν ἀπαιτεῖται οὔτε ὄξυδέρκεια οὔτε πολυπειρία, οὔτε σκέψις μεγάλη εἰς τὸν ἔξωθεν τὸ πρῶτον ἐρχόμενον ἢ παρατηροῦντα μακρόθεν τὰ Χανία, ἢ νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του πόλιν Ἐνετοτουρκικὴν. Ὁ ῥυθμὸς τῶν ἐπάλλεων, οἱ ἐπ' αὐτῶν λέοντες τοῦ Ἀγ. Μάρκου, αἱ ἐπιγραφαὶ, οἱ κατὰ τὸν λιμένα ἐπὶ γραμμῇ θολοταὶ στέγαι μετ' ἐδάφους κατωφεροῦς πρὸς τὴν θάλασσαν ἀποκλίνοντες, χρησιμεύουσαι πρὸς ναυπήγησιν καὶ προφύλαξιν ἐν κειρῷ χειμῶνος καὶ τρικυμιῶν τῶν Ἐνετικῶν Γαλερῶν, τὰ ἐπὶ πολλῶν εἰσόδων μεγαλοπρεπῶν οἰκιῶν ἐμβλήματα καὶ οἰκόσημα καὶ τόσα ἄλλα οὐδεμίαν, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην, ἀμφιβολίαν δύναται νὰ ἐπιτρέψωσιν, ὅτι οἱ πρῶτοι οἰκῆτορες τῶν Χανίων ἦσαν οἱ Ἐνετοὶ· ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου οἱ μακρόθεν ὑψικάρῃοι μηχανάρηδες, οἱ ὡς πεῦκαι ὑψιτενεῖς ἐν μέσῳ πυκνῶς δεινδροφύτου κήπου θεώμενοι προδίδουσι τὴν ὑπὸ τῶν τῆς φυλῆς τοῦ Ἰσλάμ ὀπαδῶν κατάκτησιν καὶ ἐποίκησιν.

Καὶ ἡ μὲν ὀνομασία Χανία δὲν εἶνε ὠρισμένως ἐξηκριθωμένον πῶθεν

καὶ διατὶ ἐδόθη· καὶ τινες μὲν παράγουσιν αὐτὴν ἐκ τοῦ Χθονία, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὄλη νήσος ἐκαλεῖτο, τινὲς δὲ ἐκ τινος Σαρακηνοῦ Χάν ἢ Χάνη, καὶ ἕτεροι ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ Canea (ἴσως ἐκ τοῦ cane = κύων)· ἀλλὰ τὴν περὶ τούτου συζήτησιν ἀφίμεν ἄλλοις.

Ἡ ὄλη δὲ πόλις διαιρεῖται εἰς δύο ἄνισα μέρη, εἰς τὸ παλαιὸν ἐσωτερικὸν φρούριον ὀνομαζόμενον Καστέλλι καὶ τὴν λοιπὴν πόλιν. Καὶ τὸ μὲν Καστέλλι τὸ καὶ ὑψηλότερον καὶ ὀχυρότερον μέρος, ἐπίμηκες τετραγώνον ὀλίγων ἀκανόνιστον τὸ σχῆμα, περιβαλλόμενον ὑπὸ τείχους ὑψηλοῦ ἐκ τετραγώνων καὶ ἄλλων εὐμεγέθων λίθων, ἐφ' οὗ πολλαὶ νῦν οἰκίαι εἰσὶν ἐκτισμέναι, ἔχει δύο εἰσόδους κυρίως θολοτάς, καὶ ἐτέρας δύο μικράς, μίαν ἐκ θαλάσσης παρὰ τὸ Χριστιανικὸν σχολεῖον καὶ ἐτέραν κλιμακωτὴν—Σκαλάκια λεγομένην, καὶ μίαν εὐθύγραμμον ὁδὸν ἀρχομένην καὶ λήγουσαν ἀκριβῶς ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς εἰς τὰς δύο εἰσόδους, εἰς ταύτην δὲ καταλήγουσιν ἕτεραι πέντε παραλληλόγραμμοι ἐκ νότων πρὸς βορρᾶν ὁδοί, καὶ αὗται μεθ' ἐτέρων καὶ τινων ἀδιεξόδων ἀποτελοῦσι τὸ ὅλον σύμπλεγμα τῶν ὁδῶν τοῦ Καστελλίου. Ἐπὶ τῶν εἰσόδων τινῶν οἰκιῶν σώζονται ἔτι καὶ διατηροῦνται τὰ οἰκόσημα καὶ ἐμβλήματα τῶν πρώτων ιδιοκτητῶν Ἐνετῶν.¹⁾ Μία μόνη, τῆς ἐτέρας κατερειπωμένης, διατηρεῖται ἐν τῷ κέντρῳ ἐκκλησία εὐρύχωρος, ἣν οἱ κατακτηταὶ μετεποίησαν εἰς Τέμενος Ὀθωμανικὸν (Τζαμίον).

Τὸ Καστέλλιον ἦτο, ὡς προεῖπον, ἡ κατοικία τῶν Ἐνεταρχόντων καὶ τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, ἐν αὐτῷ ὑπῆρχε καὶ τὸ Μέγαρον τοῦ Μεγάλου Δουκὸς, κτίριον λαμπρὸν καὶ εὐρύχωρον, πεποικιλμένον διὰ λίθων λαξευτῶν, ὅπερ ὅμως δυστυχῶς οἱ Τοῦρκοι πρὸ τεσσαρακονταετίας, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ μεταφέρωσιν ἐξ Ἡρακλείου ἐνταῦθα τὴν Ἐδραν τῆς Διοικήσεως, κατεκρήμνισαν καὶ ἐπὶ τῆς τοποθεσίας του ὀικοδόμησαν τὸ σημερινὸν Σεράγιο, χρησιμεῦον ὡς διαμονὴ τῶν κατὰ καιρὸν Γενικῶν Διοικητῶν καὶ διὰ γραφεῖα ὄλων σχεδὸν τῶν κλάδων τῆς ὑπηρεσίας καὶ τοῦ Ἐρετείου. Ἐν τῷ προαυλίῳ ἐκτίσθη τὸ 1868 ἐτέρα οἰκοδομὴ ἀρκετὰ εὐμεγέθης λιθίνη, χρησιμεύουσα ὡς φυλακὴ, ἐδῶ

¹⁾ Ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου οἰκίας τινὸς σώζεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή·

RECIMINIS VICIL AWTA INAVCUSTA
FORMA GONSTRUCTUN ARCHIVIUV EXANC
ΜΑCXXIIII ANNO ΔΝΙ

ἔδρευε τὸ Εἰρηνοδικεῖον, τὸ Πρωτοδικεῖον, τὸ Ἀνακριτῆριον καὶ ἡ Εἰσαγγελία. Ἡ τεκτονικὴ τοῦ Σεραγίου, ἐκτὸς τῆς πληθῆος τῶν παρθύρων καὶ τῆς ὄντως λαμπρᾶς τοποθετήσεώς του οὐδὲν ἕτερον τὸ ἐλκύνον τὴν προσοχὴν παρουσιάζει.

Ἐπὶ ὠρχίας τοποθεσίας πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Καστελλίου ἐκτίσθη πρὸ δεκαετίας τὸ ὠραῖον καὶ εὐάερον Ὁθωμανικὸν Σχολεῖον, ἐν ᾧ περὶ τὰ 500 φοιτῶσιν Ὁθωμανόπαιδα, διδασκόμενα ἐκτὸς τῆς Τουρκικῆς, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Γαλλικὴν.

Ἐν τῷ Καστελλίῳ ὑπάρχουσιν ὑπόγειοι στέγαι, ὑπόνομοι καὶ γενικαὶ ἀποθῆκαι καὶ ὀπλοθῆκαι Ἐνετικαί, ἐν αἷς εὐρέθησαν βέλη καὶ τόξα καὶ ἄλλα τοῦ πολέμου χρειώδη.

Ἡ λοιπὴ πόλις δύο περίπου μιλίων περιφέρειαν ἔχουσα, περιβάλλει ἐξ ἴσης ἀποστάσεως ἐκ δυσμῶν μεσημβρίας καὶ ἀνατολῶν τὸ Καστέλλιον, ἔχει σχῆμα συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ λιμένος τετραγώνου ὀρθογωνίου, καὶ περιβάλλεται ὑπὸ παχέως τείχους ὕψους περὶ τὰ 20 μέτρα καὶ πάχους περὶ τὰ 25 μετὰ πέντε στρατηγικῶν προεξοχῶν, τεσσάρων τὸ σχῆμα τριγωνοειδῶν ἐπὶ τῶν 4 γωνιῶν καὶ μιᾶς πενταγώνου ἐπὶ τῆς μεσότητος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς. Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου ὑπάρχουσι προχώματα ποῦ μὲν χθαμαλότερα, ποῦ δ' ὕψηλότερα, ἰδίως δὲ δύο εἰσὶ τὰ ἐξέχοντα τὰ ἐπὶ τῆς μεσημβριοδυτικῆς καὶ μεσημβριοανατολικῆς γωνίας· ἐπὶ δὲ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας πρὸς τὴν θάλασσαν τέσσαρες ἀλλεπάλληλοι κανονοστοιχίαι προεσπίζουσι τὴν πόλιν καὶ τὸν λιμένα. Ἄπαντα δὲ ταῦτα μετὰ 4 ἀπεσπασμένων τριγώνων προχωμάτων, μετὰ ὑπονόμων καὶ ὑπογείων διαδρόμων καὶ εὐρυχώρων ὑπὸ τὰς ἐπάλξεις ἀποθηκῶν διὰ ζωτροφᾶς καὶ ὑλικὰ πολέμου, ἀποτελοῦσι τὸ ὅλον τοῦ συμπλέγματος τοῦ φρουρίου, οὗτινος τὰ τείχη ἐκ τετραγώνων κανονικῶν λίθων ἐκτισμένα, περιβάλλονται ὑπὸ βαθείας καὶ εὐρείας τάφρου, πληρουμένης ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης ὑπὸ θαλάσσης. Τὸ φρούριον τοῦτο ἀποπερατωθὲν τὸ 1590 κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ ἀγγαρείας τῶν δυστυχῶν Κρητῶν, ἐθεωρεῖτο ἰσχυρότατον· κατὰ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν, εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ περὶ τὰ 500 τηλεβόλα, ὧν πολλὰ μετεφέρθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ Κριμαϊκοῦ πολέμου.

Ἡ πόλις θεωμένη ἔξωθεν ἢ ἀπὸ ὑψώματος, παριστᾷ σωρὸν πυκνῶν οἰκιῶν ἄνευ ρυθμοῦ καὶ τάξεως, ὡσεὶ σωρὸς ὀγκολίθων φύρδην μίγδην ἔρριμένων καὶ ἐπικαθημένων τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δὲ, πεπαλαιωμένων δὲ

καί που καί που χρωματισμένων διαφόροις χρώμασι, δὲν εὐαρεστεῖ τὴν ὄρασιν, τῶν στεγῶν ἄλλων μὲν ὑπὸ κεράμων καὶ ἄλλων ὑπὸ ἀργυλῶδους γῆς κεκαλυμμένων.

Διὰ δύο εἰσόδων, τῆς τρίτης πρὸς δυσμὰς ἐρημητικῶς κεκλεισμένης καὶ ἀχρήστου μενούσης πρὸ πολλοῦ, εἰσέρχεται τις ἐν τῇ πόλει. Ἡ μὲν πρὸς ἀνατολὰς μικρὰ εἴσοδος Κουν Καπί = Πύλη ἄμμου ὀνομαζομένη, ἐχρησίμευε μᾶλλον διὰ στρατηγικοὺς σκοπούς· ἡ δὲ ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς κυρία εἴσοδος Καλὲ Καπισί = Εἴσοδος φρουρίου προσιπίζεται ὑπὸ ἀπεσπασμένου ἰσχυροῦ τριγώνου ὀχρώματος, ἐνθα νῦν εὐρίσκεται τὸ κρεοπωλεῖον, πληρωθέντος τοῦ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Πύλης χώρου ὑπὸ καταστημάτων.

Ἐνωθεν τῆς μεγάλης θολοτῆς εἰσόδου ὑπὲρ τὸν Τουράν προσετέθη μαρμαρίνη πλάξ, ἐφ' ἧς ἐστὶ γεγραμμένον τουρκιστὶ τὸ ἐξῆς τοῦ Κορανίου ῥητὸν «Οὐτχουλούχα μπισελάμιν ἄμινιν», ἧτοι «εἰσέλθετε ἐν ἀσφαλεῖ καὶ ἐμπιστοσύνη»· λέγεται ὅτι τοῦτο ἀπέτεινον οἱ ἐπήλυδες κατακτηταὶ εἰς τοὺς πεφοβισμένους Χριστιανούς· ἀλλ' ἐτήρησαν τὴν ὑπόσχασίν των ταύτην; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Αἱ μετέπειτα κακώσεις, δηλώσεις, διαρπαγαί, φυλακίσεις, ἀγγαρεῖαι, ἀπαγχονίσεις, καὶ παντοειδεῖς καταδυναστεύσεις δὲν συνηγοροῦσιν εὐνοικῶς ὑπὲρ τῆς εὐλαβοῦς τηρήσεως τῆς ἀναγγελίας ταύτης.

Δύο ἐπιμήκεις ὁδοί, ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, διασχίζουσι τὴν πόλιν· ἡ μὲν ἐπιμηχεστέρα μνησοειδῆς τὸ σχῆμα ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Τοπχανᾶ καὶ λήγει μετὰ τινων ἐλιγμῶν εἰς τὸ Κὰν-Καπί, ἡ δὲ εὐθεῖα ἀρχομένη ἀπὸ τὴν Ξυλόπορταν καταλήγει εἰς τὸν στρατῶνα, ἕτεραι δὲ παραλληλόγραμμοι ἐνοῦσι ταύτας. Σύμπλεγμα ἐτέρων κατὰ τὰ Βενέτικα-Στενά—συνοικίας καθαρῶς Ἑνετικῆς, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία—εὐθυγράμμου ὁδοῦ, φανερώνει ὅτι ἡ ἀρχικὴ τῆς πόλεως ῥυμοτόμησις δὲν ἦτον ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται τις νὰ νομίζῃ τόσον ἐλαττωματικὴ, τούναντίον δ' εἶχε τηρηθῆ σχεδὸν τι κανονικὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον μετ' εὐθυγράμμων καίτοι στενῶν ἀγυῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσιν ἐκτὸς τοῦ Καστελλίου τρία μεγάλα συμπλέγματα, τὸ τοῦ Τοπχανᾶ, τὸ ἐκεῖθεν μέχρι Σπλάντζιας, καὶ τὸ ἕτερον περιλαμβάνον τὰ Βενέτικα-Στενά μέχρι τοῦ Κὰν-Καπί, ἀλλ' οἱ ἐπήλυδες κατακτηταὶ ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὰ εὐθεῖα καὶ ὁμαλὰ, προὔτιμησαν, ὡς ἔθος αὐτοῖς, τὰ ἄνισα καὶ ἀνευθύγραμμα, καὶ ἐπιπροσθέσαντες ποῦ μὲν κερνοδόχους, ποῦ δὲ δέματα χρειώδη, παντοῦ δὲ ἐξώτας (κιοσκία) μετὰ ὑποστηρικμάτων προέχον-

τας, ἀλλοῦ δὲ ἐνώσαντες δι' ἐπιπροσθέτων δωματίων δύο ὁδοὺς, τοσοῦτον ἠλλοίωσαν, παρεμόρφωσαν καὶ κατέστρεψαν τὸ ἀρχικόν τῆς πόλεως σχέδιον, ὥστε κατέστησαν αὐτὸ δυσδιάγνωστον μονοῦ καὶ δύσμορφον. Ἄλλ' οὐδὲν τὸ ἔκτακτον ἢ τὸ περιέργον ἐπὶ τοιούτοις φαινομένοις: μήπως ἐσεβάσθησαν ἕτερα κειμήλια; πρὸ ἔτους μῶλις δὲν κατέστρεψαν τὰ Πελασγικὰ τεῖχη τῶν Ἀπτέρων διὰ νὰ οἰκοδομήσωσι τὸν ἐκεῖ Πύργον; καὶ ἤθελον ἐντελῶς ἐξελείψει πᾶν ἔγχος αὐτῶν, ἐὰν αὐστηρὰ ἀπαγόρευσις τοῦ πρῶην Γεν. Διοικητοῦ κ. Φωτιάδου πασᾶ δὲν προελάμβανε τὴν ἱεροσυλίαν ταύτην.

Τρεῖς καὶ μόναι ἄνευ ῥυθμοῦ καὶ χάριτος ὑπάρχουσι πλατεῖαι, εἰς ἐκάστην τῶν ὁποίων ἀνά πέντε εἰσβάλλουσι, ὡς εἰς κέντρον, ὁδοί: εἰσὶ δ' αὗται τὸ Σαντριβάνιον, ἐκ τοῦ ἡμωνύμου ὀγκώδους ἀλλ' ἀκόμψου ἀναβρυτηρίου ὀνομασθεῖσα· ὁ Κάτολας, εἰς ὃν εὐρίσκεται ὡς χαρακτηριστικὸν ἢ ὀπὴ τῆς μεγάλης ἐκεῖθεν διερχομένης ὑπόνομου, καὶ ἡ Σπλάντζια, ἔνθα τὰ ὑπόγεια ἀναβρυτήρια καὶ τὸ ἐπ' αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ κτισθὲν κατὰ τὸ 1867 τζαμίον εὐρίσκεται· ἐν τούτῳ ὑπάρχει ὁ μέγας τοῦ Ἀγ. Νικολάου ναὸς μεταποιηθεὶς εἰς Τζαμίον, ἔνθα, λέγεται, κατὰ τὴν ἄλωσιν ἐκλείσθησαν ὅλοι οἱ ἐν τῇ πόλει ἱερεῖς, παραδοθέντες τελευταῖοι εἰς τοὺς κατακτητὰς καὶ δεινοπαθήσαντες· ἐν αὐτῷ προσέτι, λέγεται, κατῴκει ὁ Δαμολίν, εἰς δὲ τὰ ἐκεῖ καφεψεῖα ὁ Πέτρος Καντανολέων συχνάζων, ἐτρώθη τὴν καρδίαν ὁ δύσμοιρος ἐκ τῆς ἐξαισίας καὶ θελκτικῆς τῆς Σοφίας θεάς. Ἄπασαι γενικῶς αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως εἰσὶ λιθόστρωτοι καὶ οὐδὲν τὸ ἀξιοσημεῖωτον παρουσιάζουσι ἢ ὅτι εἰσὶ τόσον ἀτέχνως ἐκ λίθων λείων ἀνισομεγέθων κατασκευασμένοι, ποῦ μὲν ἀνυψουμένων ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ποῦ δὲ χθαμαλοτέρων τῶν λίθων, ὥστε οἱ πεζοδρόμοι οὐκ ὀλίγον ὑποφέρουσι, τοῦ πέλματος τοῦ ποδὸς μὴ εὐρίσκοντος ἴσον καὶ ἡμαλὸν ἔδαφος πρὸς ὑποστήριξιν, ἀλλ' ὄντος ἠναγκασμένου νὰ κάμπηται, νὰ ἐλίσσεται καὶ νὰ περιστρέφεται ἐφαπτόμενον τοῦ ἔδαφους.

Αἱ οἰκίαι τὸ πλεῖστον δυόροφοι ἢ μονόροφοι καὶ σπανιότερον τρίροφοι ἐκτὸς τῶν δυσμόρφων προεξεχόντων ἐξωστῶν (κίσκια) καὶ τῶν μετὰ καφασίων παραθύρων καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως πάσης τεκτονικῆς φιλοκαλίας, οὐδὲν τὸ ἐπαγωγὸν παρουσιάζουσι, μὴ οὔσαι οὔτε εὐρύχωροι οὔτε εὐήλιοι οὔτε εὐπρεπεῖς, οὔτε οὐδένα τῶν ἀπαιτουμένων κανόνων τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς ἀναπαύσεως παρουσιάζουσαι, πῶς δὲ οἱ ἀτυχεῖς ἐν αὐταῖς βιοῦντες ἀπολαύουσι σχετικῶς μεγάλης ὑγείας, τοῦτο ἀπο-

δοτέον εἰς τὸ εὐκραές καὶ ὑγιεινὸν τοῦ κλίματος καὶ εἰς Θεῖαν Πρόνοιαν.

Εἰς 9 διακρίεται ἡ ὅλη πόλις συνοικίας, ὧν αἱ κυριώτεραι εἰσιν ὁ Τοπχανᾶς, τὸ Καστέλλιον, τὸ Κρύο-Βρυσόλι ἢ Γιουσουφ Πασᾶ, ἐν ᾧ εὐρίσκεται τὸ φερώνυμον Τζαμίον εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ κατακτητοῦ στρατηγῶν Γιουσουφ Πασᾶ, καὶ ἡ Σπλάντζια· περιέχει δὲ περὶ τὰς 12 χιλιάδας κατοίκους, ἀλλ' ὁ πληθυσμὸς οὗτός ἐστι λίαν πυκνὸς καὶ δυσανάλογος τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως τῆς πόλεως.

Δύο μόναι, ἐπὶ πληθυσμοῦ τεσσάρων περίπου χιλιάδων Χριστιανῶν Ἐκκλησίαι Ὀρθόδοξοι ὑπάρχουσιν, ἡ μὲν ἀρχαιότερα ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων (πόσον ἐπιτυχῆς ἐκλογή!), ἡ δὲ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεομήτορος, ἀνακαινισθεῖσα πρὸ 25ετίας μόλις· καὶ μία τῶν Δυτικῶν μετ' Ἐπισκόπου, οἵτινες διατηροῦσιν ἴδιον σχολεῖον καὶ Παρθεναγωγεῖον διευθυνόμενον ὑπὸ ἀδελφῶν τοῦ Ἑλέους.

Ἐκ τῶν 10 Τζαμιῶν ἐξαιρέσει δύο ἢ τριῶν τὰ λοιπὰ ἦσαν Ἐκκλησίαι μεταποιηθεῖσαι εἰς Τεμένη Ὀθωμανικὰ, ἐφ' ὧν προσέθεντο τοὺς μνηραδέες· ὅποια ἀντίφασις! ἐπὶ ἱερῶν τόπων πρὸς δόξαν καὶ λατρείαν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὑψικάρῃνοι ἴστανται οἱ μνηραδέες, σύμβολα ἀλόθρησκα πρὸς προσκύνῃσιν τοῦ Μωάμεθ!! Βρύσεις πέντε δημόσιοι ὑπάρχουσιν, ἐξ ὧν ἄφθονον διαρκῶς βέει τὸ ὕδωρ, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἕτεραι πλησίον ἐκάστου Τζαμίου, εἰς ὧν τὰ νάματα οἱ πιστοὶ πλύνονται πεντάκις τοῦ ἡμερονηκτίου πρὶν ἢ εἰσέλθωσιν εἰς προσκύνῃσιν τοῦ Ἁλάχ (Θεοῦ).

Ἐπάρχει ἐν Δημοτικὸν καὶ ἕτερον εὐπρεπὲς καὶ καλῶς ὀργανωμένον στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον, ἐπὶ ὠραίας καὶ εὐαέρου θέσεως ἐπὶ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς πόλεως. Ἔτερα φιλόνηρωπα καταστήματα οὔτε ὑπῆρξαν ποτε οὔτε ὑπάρχουσιν, ἐκτός ζωοφίλου τινὸς ἐταιρίας πρὸ ἔτους συσταθείσης.

Ὁ στρατῶν ὁ ἐπὶ Ἐνετῶν διατηρεῖται, ὡς εἶχε, μέχρι σήμερον, προστεθείσης μόνον ἐπὶ τῆς εἰσόδου μακροσκελοῦς τουρκιστὶ ἐπιγραφῆς μετὰ τοῦ Τουρᾶ.

Ὁ λιμὴν εἰς δύο λεκάνας διακρούμενος οὔτε ἀρκούντως βαθὺς οὔτε ἀσφαλῆς εἶνε, προσβαλλόμενος σπουδαίως ὑπὸ τῶν βορείων καὶ βορειοδυτικῶν ἀνέμων· εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν ἀνατολικῶς καὶ βορειοδυτικῶς σῶζονται ἔτι καὶ νῦν πολλαὶ θολοταὶ στέγαι διὰ τὰς ὡς εἴρηται Ἐνετικὰς Γαλέρας· ἐπὶ μιᾶς τῶν θολοτῶν αὐτοῦ ἐκτίσθη πρὸ δεκαετίας τὸ Χριστιανικὸν Ἑλληνικὸν Σχολεῖον, εὐρεῖα καὶ εὐαέρος οἰκοδομή, ἣτις

άτυχώς μετά τινος πεπαλαιωμένης έπισκευής εΐνε ή μόνη τής χριστιανικής κοινότητας ιδιοκτησία.

Τοιαῦτα, φίλε, εν περιλήψει τὰ Χανία, ἄτινα ἐκτὸς τοῦ πεπυκνωμένου πληθυσμοῦ, τῆς ἐλλείψεως κανονικῆς καθαριότητος, τῆς στερήσεως πλατειῶν καὶ δενδροφυτειῶν, καὶ τῆς μὴ τηρήσεως τῶν ἀναγκαίων κανόνων τῆς ὑγιεινῆς εἰς τὰς οἰκοδομὰς, καὶ τῶν ὑψηλῶν ἐπέλαξεων, ἔχουσι τὸ ἀτύχημα, νὰ ἔχωσιν ἀμέσως ἐξωθεν τοῦ πυλῶν τὸ εὐρύ καὶ ἀκανόνιστον τουρκικὸν Νεκροταφεῖον, ὅπερ ἐκτὸς τοῦ ἀκαταλήλου τῆς θέσεως, ἀναδίδει καὶ ἀναθυμιάσεις οὐχὶ εὐάρεστους εἰς τὴν ὄσφρησιν οὔτε ὑγιεινὰς· εὐτυχῶς ὅτι ὁ οὐχὶ μακρὰν δημόσιος κήπος καὶ αἱ ἐξαίσιοι ἐξοχαὶ μας ἀναπληροῦσι τὰς ἐλλείψεις.

Ἴσως ἐν ἀπωτέρῳ ἢ προσεχῆι μέλλοντι τὰ Χανία γίνωσι πόλις καλλητέρα καὶ ἐπισημοτέρα· εἴθε!

Χανία 18 Ὀκτωβρίου 1885

Γ. Π. ΚΑΛΑΪΣΑΚΗΣ

ΑΘΩΟΙ ΚΑΤΑΔΙΚΟΙ

« Ἐμμα μου, νὰ τὸ αἷμά μου! Ἵς τὸ βλέμμα μου ἀποκρίσου·
 Νὰ τῆς ψυχῆς μου τὰ κλειδιά, —
 Ἐδῶ γονάτισε, καρδιά,
 Καὶ ἴπες τὴν προσευχὴ σου! »

Τοῦτο τὸ γράμμα ἐδιάβασε Ἵς τὸ βλέμμα μου ἢ ψυχὴ της
 Καὶ μῶγραφε Ἵς τὸ βλέμμα της :
 Ἐγὼ νὰ πιῶ τὸ αἷμά της
 Καὶ νᾶμ' ἐγὼ ζωὴ της.

Κ' εἶν' ὁ ἔρωτάς μας οὐρανὸς ὀλόμαυρος κί ὠρατός·
 Εἶν' ἄγια ἴμερα σκοτεινὴ, —
 Δέν εἶναι ἢ Ἐμμα χριστιανὴ,
 Εἶν' ἄγγελος ἔβρατός!

